

CEMAL PAŞA'NIN EMRİYLE ALİYE SIKIYÖNETİM MAHKEMESİNCE İDAM EDİLEN ARAP İLERİ GELENLERİNİN ARAP AYRILIKÇI HAREKETLERİNE ETKİSİ¹

The Effect of Leading Arabs, Who Wewe Executed With The Order of Cemal Pasha by The High Martial Cort, on The Arabic Seperatist Movements

Seydi Vakkas TOPRAK*

Özet

Osmanlı uyruğundaki gayrimüslim etnik ve dini unsurların milli devletlerini kurmak amacıyla isyan ettiği XIX. yüzyılda, Müslüman Araplar Türklerle birlikte yaşamaktan yana tavır takınmışlar, siyasi geleceklerini Osmanlı Devleti ile birlikte tasavvur etmişlerdir. XX. yüzyıl başlarında, merkeziyetçi bir yönetimi savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket eden Arap aydın ve liderler olduğu gibi adem-i merkeziyeti savunanlar da olmuştur. Ancak İktidara geldikten sonra Jön Türklerin Türk milliyetçiliğine meyletmesi üzerine Arap yazar ve düşünürler arasında yerinden yönetim ve bağımsızlık modellerini gündeme getirenler ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden Arapların sayısı çok olmakla birlikte Arabistan, Mısır ve Suriye'de milliyetçi ve ayrılıkçı Arap yazar ve düşünürler cemiyetler kurarak taraftarlarını örgütlemeye başlamışlardır. Savaş sırasında IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye'de, ilk olarak Arap ayrılıkçı hareketleriyle uzlaşmaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve milliyetçi liderleri ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Cemal Paşa'nın emriyle yakalanarak *Aliye Divan-ı Harbi Örfisine* sevk edilenlerden otuz dört (34) kişi, Cemal Paşa'nın baskısıyla ölüm cezasına çarptırılmış ve idam edilmiştir. Cemal Paşa'nın milliyetçi Arap liderleri cezalandırarak asayışı sağladığı ve Arapların isyan etmesini engellediğini savunan bilim insanları olduğu gibi, bu idamların Şerif Hüseyin isyanına zemin hazırladığını iddia edenler de vardır. Bu çalışmada, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisince* icra edilen idamların, Osmanlı Devleti'ne karşı Birinci Dünya savaşı sırasında çıkan Arap isyanına etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aliye Divan-ı Harbi Örfisi, Arap Milliyetçiliği, Cemal Paşa, Aliye İdamları, Arap Cemiyetleri.

Abstract

In the 19th century while non-muslim ethnic and religious elements were uprising to found their own national states, Muslim Arabs and Turks took a stand to live together and they envisioned their political future with Ottoman State. At the beginning of the 19th century while there were Arab intellectuals and leaders acting in unison with The Committee of Union and Progress which was advocating centralist governance there also were the ones who advocated decentralization. However, after they took power and had an inclination for Turkish nationalism, among Arab thinkers and intellectuals some appeared bringing decentralization and independence models to the agenda. After The First World War started, even though the number of Arabs who acted in unison with The Ottoman State were a lot, in Arabia, Egypt and Syria nationalist and separatist Arab writers and thinkers founded committees and started to organize their supporters. In Syria, during the war the 4th Army commander Cemal Pasha firstly though tried to have an agreement with the Arabic separatist movements but he could not succeed and decided to clear the nationalist Arabs away. 34 people who were arrested by the order of Cemal Pasha and transferred to *Aliye Divan-ı Harbi Örfi*, under the force of Cemal Pasha, were sentenced to death and executed. While there are historians advocating that Cemal Pasha prevented an Arab rebellion and ensured public order by punishing national Arabic leaders, some others claim that these executions set the stage for Sheriff Hussein Pasha's uprising. In this study the effect of executions carried out by *Aliye Divan-ı Harbi Örfi* on the Arab uprising against The Ottoman State in the course of The First World War is argued.

Key words: Aliye Court of Divan-ı Harbi Örfi, Arab Nationalism, Cemal Pasha, Aliye Executions, Arab Societies.

¹ Bu makale 4 Kasım 2016 tarihinde Ankara'da düzenlenen *Uluslararası Suriye Politik Süreç ve İnsani Krizler Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ADIYAMAN. seyditoprak@gmail.com

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferleri neticesinde Osmanlı egemenliğine giren Araplar, milli isyanların görüldüğü XIX. yüzyıla kadar devlete ve hilafete bağlı olarak yaşadılar. Milliyetçiliğin ayrılıkçı etkilerinin görüldüğü ilk dönemlerde çoğunluğu Müslüman olan Araplar, gayrimüslim azınlıklardan farklı olarak devletin her kademesinde görev alabilmekteydiler. Ülkenin her köşesinde Arap asıllı mülkî ve askerî idareciler görmek mümkündü. Yönetimin halka açıldığı Meşrutiyet döneminde Arapların yaşadığı vilayetler Mebusan Meclisi'ne gönderdikleri mebuslar vasıtasıyla temsil edilmiştir².

Milliyetçilik düşüncesi ilk olarak Suriye ve Mısır'da gayrimüslim Araplar arasında yayılmaya başlamıştır³. Ortadoğu'daki çıkarlarını Hristiyan nüfus üzerinden elde etmeye çalışan Batılı büyük devletler, XIX. yüzyıl başlarından itibaren misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Özellikle İngilizlerin desteklediği Amerikan Protestanları, Fransız Cizvitlerinin Suriye ve Lübnan'da açtıkları misyoner okulları ile Rusların Kudüs'teki Rum Ortodoks Kilisesi bölgedeki Hristiyan ahali üzerinde etkili olmuşlar, Arap geçmişi ve kültürel mirasından haberdar bir nesil yetiştirmişlerdir. Aldıkları eğitimin bir sonucu olarak milliyetçilik düşüncesini benimseyen Hristiyan Arap gençler, milliyetçiliğin tüm Araplar arasında yayılmasında önemli roller aldılar⁴. Suriye'deki misyoner okulları sayesinde okur-yazar, aydın ve düşünür sayısının artması Suriye ve Mısır'da Arapça gazete ve dergiler neşredilmesine imkân sağladı. Arap milliyetçi yazar ve düşünürler matbuat yoluyla kamuoyunu etkilemeye başladılar. Mısır'ın İngilizler tarafından işgali de Arap milliyetçiliğinin yayılışı için uygun zemin hazırladı. Hristiyan Arapların etkisiyle Müslüman Araplar arasında zamanla milli duygular yayılmaya başladı. Bu süreçte milliyetçi Müslüman Araplar, devleti Batı karşısında güçlü kılabilmek için yapılan yenilikleri desteklerken, milliyetçi Hristiyan Araplar ise Avrupalı hamilerine dayanarak bağımsızlık hülyası peşinde koşmuşlardır. Bu gayelerine ulaşmak için çeşitli dernek ve cemiyetler kurmuşlardır⁵.

Milliyetçi Arap ayrılıkçılar II. Abdülhamid döneminde, Suriye, Mısır ve Avrupa'da kurdukları çeşitli dernek, cemiyet ve yayımlar vasıtasıyla Suriye ve Irak'ın Türk egemenliğinden kurtulması için propaganda yaparken, devletin takip ettiği İslam Birliği siyasetinin etkisinde kalan Müslüman Araplar devletin birliğinden yana tavır takınmışlardır. Siyasi etkinliklerini Jön Türk hareketi olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yürüten Araplar, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra ise mecliste yeteri kadar temsil edilmediklerini ileri sürerek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir⁶. İttihatçıların iktidara gelişinden sonra, özellikle Balkan Savaşlarının etkisiyle, *Turancılık* ve *Pantürkizm* düşüncesinin parti içinde yüksek sesle dile getirilmesi Arap aydınlarca asimilasyon ve *Türkleştirme* olarak algılanmıştır⁷. Bu arada Türk düşmanlığının Araplar arasında XX. yüzyıl başlarında revaç bulduğunu ve ayrılıkçıları motive ettiğini belirtmekte yarar vardır⁸. Milliyetçiliği ön plana çıkaran Arap aydınlar reform ve otonomi isteklerine olumlu cevap alamayınca bağımsızlık talebinde bulunmaya başlamışlardır. İstanbul, Suriye, Beyrut, Lübnan, Irak, Kahire ve Paris'te kurdukları dernekler üzerinden Arap dili ve kültürünün gelişimi, Arap vilayetlerinin adem-i merkezileşmeyle idaresi veya Avusturya-Macaristan gibi ikili bir yönetimin tesisi için çalışmaya başlamışlardır. Paris'te, 1913'te, toplanan Arap Kongresi'nde bazı reformların yapılması şartıyla Türklerle birlikte yaşamaktan yana karar alınmış ise de, İttihatçılar bu karara itibar etmemişlerdir⁹.

² Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar-Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 28-33.

³ Arap milliyetçiliğinin Arap teorisyenleri hakkında bilgi için bkz: Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 94-100.

⁴ Kireççi, *a.g.e.*, s. 69-72.

⁵ Baysan Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz 2014, Sayı 30, s. 175-180; Arap aydınların Avrupa'daki ayrılıkçı propaganda ve çıkardıkları neşriyat için bkz: Kayalı, *a.g.e.*, s. 44-46.

⁶ Avrupa'da *el-Hilafe* gibi Arap milliyetçileri arasında Arap Hilafeti düşüncesini yaymaya çalışan yayımlar da çıkmıştır. Bkz: Kayalı, *a.g.e.*, s. 45, 50, 51.

⁷ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul 2006, 223, 236.

⁸ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 1999, s. 181-190.

⁹ Soy, *a.g.m.*, s. 183-186.

Bu sırada bazı Arap mebuslar ve düşünürler, merkezî bir Türk idaresi altında yaşamaktansa, adem-i merkeziyetçi bir yönetim tarzını tercih edeceklerini dile getirmeye başladılar. Bu amaçla, İstanbul, Paris, Kahire, Beyrut, Lübnan ve Arapların çoğunlukta olduğu şehirlerde kurdukları cemiyet ve dernekler vasıtasıyla propagandalarına hız verdiler. *İha ül-Arabî, El-Müntedi ül-Edebi, Kaftaniyye, El-Ahd, Cemiyetü's-Suriyye el-Arabiyye, En-Nuhzatü'l-Lübnaniyye, Cemiyet-i Islahiyye ve El-Lâ-Merkeziye* bu cemiyetlerin en önemlileridir¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda Arapların yaşadığı topraklar Osmanlı sınırları dâhilinde olduğu gibi, Araplar da Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmekteydiler. Ancak adem-i merkeziyetçi ve ayrılıkçı düşünceleri savunan yazar, düşünür ve liderler fikirlerini dile getirmeye devam etmekteydi. Savaş sırasında Arapların yaşadığı coğrafyanın büyük bir kısmı savaş alanı oldu. Osmanlıların Almanlarla birlikte gerçekleştirdiği Kanal Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında bölge İngiliz ve Fransız ordularının hedefi haline geldi. Osmanlılar ve İtilaf Devletleri arasında meydana gelen çatışmaların çoğu Suriye, Filistin ve Irak bölgelerinde gerçekleşti. Bu sırada halkın çoğunluğu devletin yanında yer alırken ayrılıktan yana olanlar da seslerini yükseltmeye başladılar. Emellerini gerçekleştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar Araplarla işbirliği yaparak bağımsız bir Arap devleti kurma emelinde olan Şerif Hüseyin'i isyana teşvik ettiler. Hicaz merkezli bir Arap imparatorluğu kurmaya çalışan Şerif Hüseyin ve oğulları, Avrupalı büyük devletlerin desteğini elde etme fırsatını kaçırmamışlardır¹¹. İngiltere'nin desteğiyle amacına ulaşacağına inanan Şerif Hüseyin, Osmanlıların yanındaymış gibi görünürken, aslında İngilizlerin uygun bulduğu bir tarihte isyan başlatmak için hazırlık yapmaktaydı¹². Nitekim Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan, Osmanlı ordusunun bölgedeki yenilgisinde önemli etkenlerden biri olmuştur¹³.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığı ve Araplarla İlişkileri

Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya ile birlikte Mısır ve Süveyş Kanalı üzerine bir sefer planlamaktaydı. İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, İngilizlerin Hindistan'dan batıya asker sevkinde önemli bir üs konumundaydı. Buradan İngilizlerin batı cephesine, özellikle Çanakkale'ye yapacağı asker sevkıyatı, düzenlenecek olan Kanal Seferi ile durdurulabilirse İttifak grubu batıda daha rahat mücadele edebilecekti.

Kanal Seferi'nin yapılmasına karar verildikten sonra Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Mısır üzerine yapılacak seferin hazırlığına başlamıştır. Kanal Seferi için ilk olarak IV. Ordu Kumandanı Halepli Zeki Paşa'ya görev verilmiştir. Ancak Zeki Paşa'nın, bu seferden başarı elde edilemeyeceğini ileri sürerek görevden affını istemesi üzerine görev Cemal Paşa'ya teklif edilmiştir¹⁴. Cemal Paşa'yı konağına davet eden Enver Paşa, Süveyş Kanalı üzerine bir harekât yaparak Hint askerlerini Mısır'da tutmayı, böylece İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapmalarına engel olmayı istediğini anlatmıştır. Muhtemel askerî harekâtın ayrıntılarını açıklayan Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanlığı göreviyle birlikte Kanal Seferinin hazırlanıp icrası ve Suriye'de asayişin temini görevlerini Cemal Paşa'ya teklif etmiştir. Bu sırada Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa tereddüt göstermeden görevi kabul etmiştir¹⁵.

¹⁰ Araplar arasında milli duyguları uyandırarak bağımsızlık fikrini aşlamaya çalışan bu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Âliye Divân-ı Harb-i Örfisi* (Yay. Haz: Ayşe H. Aydın), Arba yay., İstanbul 1993, s. 14-90.

¹¹ Kireççi, *a.g.e.*, s. 73-74.

¹² Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti ile ilişkileri ve isyanı için bkz: Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM yay., Ankara 2004, s. 219-255.

¹³ Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olmasında İngilizlerin katkısı bilinmektedir. Savaşın başlamasından önce bir Arap devleti kurmak düşüncesiyle gizli çalışmalarda bulunan Şerif Hüseyin İngilizlerle de anlaşmıştı. Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 27-30; Sadık Sarısamam, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 58-64.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/1, TTK Yay., Ankara 1991, s. 410-413.

¹⁵ Cemal Paşa, *Hatırat* (yayına hazırlayan: Metin Martı), Arma Yay., 1996, s. 146-147; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008, s. 208-209.

Böylece yürüttüğü Bahriye Nazırlığı görevine ek olarak Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz Genel Valiliği ile IV. Ordu Kumandanlığının sorumluluğu da Cemal Paşa'ya verilmiştir. Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığına getirilmesindeki amaç Kanal Seferini düzenlemek ve görev bölgesindeki Arap ayrılıkçı cereyanları önleyerek asayışı temin etmektir¹⁶. 6 Aralık 1914'te Şam'a ulaşan Cemal Paşa, bir taraftan Alman komutanlarla birlikte Süveyş Kanalı üzerine düzenleyeceği seferin hazırlıklarını yaparken, diğer taraftan bölgedeki ayrılıkçı unsurları kontrol altında tutmaya çalışmıştır¹⁷.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığına atanmasından kısa bir süre önce İstanbul'da bulunan Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, yayınladığı bir beyanname ile Mısır ve Sudan halkına çağrı yaparak, işgalci İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarını istemiştir. Yine Padişah da Mısır'ı kurtarmak amacıyla düzenlenecek olan seferde Mısırlıların desteğini istemiştir. Hatta Kanal Seferine Abbas Hilmi Paşa'nın da katılması düşüncesine Cemal Paşa'nın karşı çıktığı da bilinmektedir¹⁸.

Cemal Paşa'nın öncelikli hedefi muhtariyet talep eden, ıslahatçı ve ayrılıkçı unsurların çalışmalarına engel olmaktır. Paşa, devlet otoritesini sağlamak ve asayışı temin edebilmek için Suriye'de otoriter bir idare tarzı uygulamak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Arap milliyetçilerini halk desteğinden yoksun bırakmak ve devlete güveni temin için oldukça uzlaşmacı bir yol takip etmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin Türkçü ve merkezîyetçi bir politika izlemesi karşısında Arap milliyetçi unsurların tepkileri devam etmiştir. Nitekim Suriye'ye gelişi sırasında bazı huzursuzluklarla karşılaşmış olan Cemal Paşa, tüm olumsuzluklara rağmen Arap milliyetçilerini kazanmaya gayret etmiştir. Uzlaşmacı tavrını sürdüren Paşa, cihat ve halifelik temalarını ön plana çıkararak Arapları Türklerle birlikte Osmanlı çatısı altında tutmaya gayret etmiştir¹⁹.

Arap milliyetçiliğinin bölgede yayılmasını önlemek isteyen Cemal Paşa, bir yandan Arap milliyetçiliği propagandası yapan Mısır kaynaklı neşriyatın Suriye'ye sokulmasını yasaklarken, diğer yandan Müslüman Arapların desteğini kaybetmemeye gayret etmiştir. Arap ileri gelenleriyle ikili ilişkilerini geliştiren Paşa, bazı Arap milliyetçileri vasıtasıyla edebiyat müsameresi düzenleyerek Arapların sempatisini kazanmaya çalışmış, Arap tarihiyle ilgili konuşmaları ve Arapları öven şiirleri memnuniyetle dinlemiştir²⁰. Böyle bir müsamerenin sonunda yaptığı konuşmada; Türkçülüğün Araplara karşı bir düşünce olmadığını, düşmanların iki milleti birbirine düşürmeye çalıştığını, Türklerle Arapların etle kemik gibi bir bütün olduğunu, İttihat ve Terakki'nin de Türkleri ve Arapları İslam Halifesinin bayrağı altında bir arada görmek istediğini vurgulamıştır. Cemal Paşa, Suriye'ye geldikten sonra bölgedeki Arap ileri gelenleri ve şeyhler dostluk mektupları gönderdiği gibi, halkı yanına çekmek için onları savaş yükümlülüklerinden muaf tutmuştur. Ordunun bölge halkından alacağı her şeyin parasının peşin olarak ödeneceğini ilan etmiştir. Böylece bölge halkının sempatisini kazanmıştır. Bu sırada devleti destekleyen gösteriler bile yapılmıştır²¹.

Bütün iyi niyetli çabalara rağmen Arap ayrılıkçı hareketlerin bağımsızlık emellerini devam ettirdiğini öğrenen Cemal Paşa uzlaşmacı tavrını bir tarafa bırakmıştır. Suriye, Lübnan, Arabistan ve Mısır'daki milliyetçi Arap liderlerin ihtilalci fikirlerini yaymaya devam ettikleri istihbarat raporlarıyla tespit edilmiştir. Milliyetçi Araplar, devletin savaşa girmesi durumunda yıkılacağını, Arapların bu duruma hazırlıklı olması gerektiği fikrini yaymaktaydılar. Mısır'daki ayrılıkçı Arap cemiyetleri yaptıkları neşriyatla halkı galeyana getirmeye ve Suriye'ye gönderdikleri şahıslar

¹⁶ Artuç, a.g.e., s. 209-210.

¹⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/I, s. 415-419; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 403-404.

¹⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/I, s. 402-404.

¹⁹ Artuç, a.g.e., s. 298-299.

²⁰ IV. Ordu Kumandanlığı sırasında Cemal Paşa'nın karargahında subay olarak bulunan Falih Rıfki Atay eserinde, Şam'da Paşa'nın şerefine düzenlenen bir suarede hatiplerin dile getirdiği övgülere geniş yer ayırmıştır. Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, Pozitif Yay., İstanbul 2004, s. 54-55.

²¹ Artuç, a.g.e., s. 298-300.

vasıtasıyla isyan çıkartmaya çalışmaktaydı. Lübnan'da Fransız taraftarlarının sayısı bir hayli çoğalmıştı. Şerif Hüseyin'in ayaklanma ihtimali ortadaydı. Ordunun büyük kısmı Çanakkale Cephesine yollandığından, bölgede çıkacak bir isyanın feci sonuçlar doğurmasından endişe edilmekteydi. Bu sırada Cemal Paşa'yı Arap milliyetçilerine karşı sert tedbir almaya sevk eden bazı olaylar gerçekleşmiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Suriye ve İstanbul'a yaptığı ziyaretler ve Suriye'de halkı isyan için kışkırtanların tespit edilmesi, Cemal Paşa'yı harekete geçirmiştir²². Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, Fransa'nın Şam konsolosu, birçok Arap ileri geleninin Fransa ve İngiltere'ye hizmet ettiklerini gösteren belgeleri kaçırmayı veya imha etmeyi unutmamıştı. Bu belgeler 1914'te Osmanlıların eline geçmiştir²³. Teşkilat-ı Mahsusa ajanları tarafından Fransa'nın Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçirilen belgeler Suriye Valisi Hulusi Bey tarafından Cemal Paşa'ya verilmiştir²⁴. Cezayir Emiri Abdülkadir'in²⁵ oğulları Ali Paşa²⁶ ile Emir Ömer Bey'in isimlerinin geçtiği konsolosluk belgelerinde Meclis-i Mebusan azalarından Rüşdü Bey eş-Şem'a, eski mebus Şefik el Müeyyed, Meclis-i Ayan üyesi Abdülhamid ez-Zöhravî, Dürzi Şeyhü'l-Meşayihî Yahya el-Atraş, Mülkiye müfettişlerinden Abdülvahhab el-İngilizî ve Şükri el Aseli gibi siyasetçi ve liderlerin akları da yer almaktaydı²⁷.

Adı geçen konsolosluk belgeleri İngiltere ve Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerini ortaya koyduğu gibi, Suriye eşrafından bazı kişiler ile Arap milliyetçi liderlerin Arap bağımsızlığının Fransa'nın himayesinde gerçekleşmesi için Fransız yetkililerle işbirliği yaptığını göstermekteydi. Bir müddet savaşın seyri gözlemlendiğinden belgeler hemen işleme konulmadı. Belgelerde belirtilen suçların 1913 affından önce işlendikleri için af kapsamında olma ihtimalleri de mevcuttu. Bâbîâli Baskını ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, genel af ilan etmişti²⁸. Bu kişilerin aftan sonra da aynı suçları işlemeye devam ettiklerini ileri süren Cemal Paşa, af konusunu dikkate almamış, belgelerde ismi geçen kişileri yargılanmak üzere, 1915 yılı başlarından itibaren mahkemeye sevk etmiştir²⁹.

Teşkilat-ı Mahsusa, konsolosluk belgelerinde ismi geçenlerin dışında kalan Arap ileri gelenleri ve milliyetçi liderlerle ilgili dosyalar da tutmuştu. Bu sırada Arapların ihtilal çıkaracağıyla ilgili haber ve istihbarat bilgileri de IV. Ordu Kumandanına gelmekteydi³⁰. Savaş sırasında Divan-ı Harb-i Örfî adıyla mahkemeler kurulmuştu. Cemal Paşa'nın emriyle İskenderun, Humus, Halilü'r-Rahman, Baalbek, Birrüsseba, Gazze, Kudüs, Şam, Tellüşeria, Nasıra, Akka ve Aliye'de Divan-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kurulmuştur³¹. Arapların bağımsızlığı için Fransız ve İngilizlerle işbirliği yapanlar ve ayrılıkçı fikirleri yayarak halkı isyana teşvik edenler mahkemelere sevk edildiler. Beyrut'ta gerçekleşen ilk yargılamalar sonucu bağımsızlık taraftarı 11 kişi halkın gözü önünde idam edildi. Ardından Mısır orijinli milliyetçi Arap cemiyetleriyle ilişkili ve devlet aleyhinde faaliyet gösteren Beyrut, Suriye ve Lübnanlı bazı Arap aileleri Anadolu'ya sürgün olarak nakledildi³².

²² Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 247-248.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, TTK Yay., Ankara 1991, s. 211, 223.

²⁴ Artuç, *a.g.e.*, s. 300-301.

²⁵ Emir Abdülkadir, Cezayir'de, Fransızlara karşı 1831-1847 yılları arasında bağımsızlık mücadelesi vermiş ve esir düşmüştür. 1852'de esaretten kurtulduktan sonra Suriye'ye yerleşmiş ve Osmanlı yönetiminden büyük iltifatlar görmüştür.

²⁶ Ali Paşa bu sırada Meclis-i Mebusan'ın ikinci reisiydi. Emir Abdülkadir'in soyu kurumasın diye Cemal Paşa, Ali Paşa'yla ilgili belgeleri mahkemeye vermemiştir. Bu sırada Şam mebusu olan Ali Paşa da mebusluktan istifa etmiştir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 212, 223.

²⁷ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 211-212.

²⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 212.

²⁹ Philip H. Studdard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul 1993, s. 123-124; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 221.

³⁰ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 237-241; Umar, *a.g.e.*, s. 329.

³¹ Umar, *a.g.e.*, s. 336.

³² Artuç, *a.g.e.*, s. 301-306. Anadolu'ya sürülenler hakkında geniş bilgi için bkz: Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydının Göziyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda Meyda-Ahmet Meydan), Çatı Kitaplar, İstanbul 2005, s. 361-366.

Aliye Divân-ı Harb-i Örfisi ve Yargılamalar

Cemal Paşa, *Hatırat*'ında, Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçirilen belgelerde adı geçen Arap eşraf ve ileri gelenlerinin haklarında, belki pişman olmuşlardır diyerek, bir şey yapmamaya karar verdiğini ifade etmektedir. Cemal Paşa'ya göre adı geçen belgelerde, önde gelen Arap liderlerini ihanetle suçlayacak yeterlilikte delil mevcuttu³³. Arap milliyetçilerinin ihanetinin kesin olduğuna ve ihanetten vaz geçemediklerine Cemal Paşa'nın kanaat getirmesine bazı olaylar sebep olmuştur. 1915 yılı başlarında Irak, Suriye ve Lübnan'daki Arap subaylar ile memurların temsilcileri Suriye'de bir ihtilal çıkarmak için Şerif Hüseyin ile irtibata geçmişlerdir. Durumdan emin olmak isteyen Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ı Suriye'ye gönderirken diğer oğlu Abdullah'ı da İngiliz yardımını sağlamak için Mısır'a göndermiştir³⁴. Büyük oğlu Emir Ali'yi de Medine civarında kuvvet toplamakla görevlendirmiştir. IV. Ordu'nun büyük kısmının Çanakkale cephesine nakledildiği bir sırada Arapların isyan etme ihtimali, Cemal Paşa'yı tedbir almaya sevk etmiştir. Mısır kaynaklı ayrılıkçı cemiyetlerin Suriye'deki faaliyetlerini sürdürmeleri ve Mısır'dan gönderilmiş olan Ağustos 1914 tarihli bir mektup Cemal Paşa'yı Arap ayrılıkçıları cezalandırmaya yöneltmiştir. Henüz Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmadığı bir sırada kaleme alınmış olan bu mektup, savaşa girmesi durumunda devletin yıkılacağı ve sonuçtan zarar görmemeleri için Arapların hazırlıklı olmaları gerektiğini vurguluyordu. Eldeki bilgi ve belgelerden Arapların 1915 bahar veya yaz aylarında isyan edeceklerine kanaat getiren Cemal Paşa, ihanetle suçladığı milliyetçi Arap liderleri cezalandırmaya karar vererek mahkemeye sevk etmiştir³⁵.

Aliye'de tutuklanarak serbest bırakılanlardan eski mebus ve Beyrut Şehremini Selim Ali Selam, anılarında Aliye'de verilen idam kararlarına geniş yer vermiştir. Ona göre; Cemal Paşa, Suriye'ye gelir gelmez bazı Arap ileri gelenlerini Fransızlarla işbirliği yapmak ve reform talep etmek suçlamasıyla tutuklatarak korku salmıştır. Yine İngilizlerle birlikte bir ayaklanma planlayan Abdülkerim el-Halil ve Rıza es-Sulh, Sayda'da bir toplantı yaparak devlete isyana karar vermişlerdir³⁶. Bu toplantıyı da Kamil el-Esad IV. Ordu kumandanına haber vermiştir. Bu olay üzerine isyan çıkacağını düşünen Cemal Paşa, Arap ileri gelenlerini cezalandırma kararı vermiştir. Suriye'de muzaffer bir hükümdar gibi dolaşan Cemal Paşa, milliyetçi olduğundan şüphelendiği çok kişiyi yakalatarak işkence ettirmiştir. Arap ileri gelenlerini ve liderlerini Aliye'de yargılatarak Beyrut ve Şam'da halkın gözü önünde astırmıştır. Bu eylemler halkta büyük bir korku ve nefret hissi meydana getirmiştir. Arapların Cemal Paşa'yı sevmemesi bu olaylar nedeniyle³⁷.

Konsolosluk belgelerini işleme koyan Cemal Paşa, belgelerde adı geçen şahısları tutuklatarak mahkemeye sevk etmiştir. Tutuklanan şahısların Lübnan'ın Aliye kasabasında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmaları için gerekli talimatları vermiştir. Enver Paşa ve Talat Bey, suçlanan kişilerin önemli mevkilerdeki şahıslar olmaları nedeniyle, başlangıçta yargılama fikrine karşı çıkmışlar ise de sonradan razı olmuşlardır. Aliye'deki mahkemeye sevk edilen 200 civarındaki şahıs arasında Cemalettin el-Hatip, Şefik el-Müeyyed, Abdulvahhab el-İngilizî, Abdülhamid ez-Zöhravî, Abdülgani el-Arisi ve Şükrü el-Aseli gibi önde gelen Arap liderler bulunmaktaydı. İstanbul Polis Müdürlüğü ile irtibata geçen Cemal Paşa suçlanan kişilerin yakalanarak mahkemeye sevk edilmelerini bizzat takip etmiş, tutuklamalara yapılan itirazlara karşı ise sert bir tavır takınmıştır³⁸.

³³ Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul 1996, s. 210-211.

³⁴ İngilizlerin desteğini sağlamak için Mısır'a giden Emir Abdullah, Kahire'de İngiltere temsilcisi Lord Kitchener ile görüşmüştür. Emir, Arapların isyan sebebini Osmanlı memur ve askerlerinin Araplara kötü davranması, Türklerin Arapları hor görmesi ve Arapların Türk askerleri tarafından işkenceye tabi tutularak öldürülmesi olarak göstermektedir. Kral Abdullah, *a.g.e.*, s. 57-63.

³⁵ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/III, s. 218-221.

³⁶ von Kress [Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein], *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s.204.

³⁷ Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları (1814-1918)*, (Tercüme: Halit Özkan), Klasik yay., İstanbul 2005, s. 150-168.

³⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 306-308.

Aliye'de kurulan *Divan-ı Harb-i Örfî* yaptığı yargılamalar sebebiyle Suriye'de kurulan en önemli mahkeme olmuştur. Arap ileri gelenlerini yargılayan bu mahkeme araştırma heyeti, kadılar heyeti ve genel davalılardan oluşuyordu. Mahkemenin araştırma heyeti Hasan Asım Bey ile subay Selahaddin Bey tarafından idare ediliyordu. Mahkemenin başkanlığını ise Fahri Bey yapmaktaydı. Daha sonra Fahri Bey'in yerine mahkeme başkanlığını Binbaşı Şükrü Bey yürütmüştür. Yargılama hazırlıklarına belgelerin mahkemeye verilmesinin ardından, 5 Şubat 1915 tarihinde, Fahrettin Paşa ve Miralay Rıza Bey'in gözetiminde başlanmıştır. İlk yargılamalar 1915 yılı içerisinde Halep, Şam ve Beyrut'ta yapılmış, esas büyük dava ise aynı yılın sonuna doğru Aliye kasabasında görülmüştür³⁹.

Ayrılıkçı oldukları gerekçesiyle tutuklanan Arap ileri gelenleri yargılanmak üzere Aliye kasabasına getirilmiştir. Bu şahıslardan çoğunun Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçen belgelerde adları geçmekteydi. Sanıklar mahkeme tarafından Osmanlı Devleti'ne düşman devletlerle ilişki kurmak, ayrılıkçı kulüp ve cemiyetlere üye olmak ve ihanetle suçlanmıştır. Tutuklananlar mahkeme huzuruna çıkarılırken kaçanlar da olmuştu. Mahkeme sırasında Suriye'de bulunmayanlar ve kaçanlar da gıyaplarında yargılanmışlardır. Çeşitli tarihlerde toplanan mahkeme davayı görmüş ancak sanıkları birbiriyle yüzleştirmemiştir. Sanıkların çoğunun benzer ifadeler vermesi mahkemenin suçun sabit olduğuna kara vermesinde etkili olmuştur. Bazıları suçlamaları reddederken bazıları da kendilerini temize çıkarmak için diğerlerinin isimlerini itiraf etmiştir. Yargılama sonucunda mahkeme heyeti üç-dört kişiye idam cezası verip diğer sanıklara müebbet hapis cezası verme taraftarıydı. Mahkeme başkanı, onay almak için sanıkların isimlerinin karşısına mahkeme heyetinin takdir ettiği cezanın yazılı olduğu belgeyi Cemal Paşa'ya sunmuştu. Paşa, listedeki isimlerin karşısına kendi isteği olan idam cezasını yazarak onaylamıştır. Mahkeme başkanı Şükrü Bey, listeyi bu haliyle alarak Aliye'ye dönmüştür⁴⁰.

Aliye'de Verilen Cezalar

Yargılama hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1915 Şubat ayında dava görülmeye başlanmış ve 1916 Nisanında sonuçlanmıştır. Yargılanan şahıslardan üç veya dört kişi idama mahkûm edilmiş, diğerleri ise ömür boyu hapis ve sürgün gibi cezalara çarptırılmışlardır. IV. Ordunun Erkan-ı Harp Reisliğini yapan Ali Fuad Erden'e göre mahkeme reisi Şükrü Bey, onayını almak düşüncesiyle kararı açıklamadan önce Cemal Paşa'ya sunmuştur. Karardan memnun olmayan Cemal Paşa, karar metnini değiştirerek cezaları idama tahvil etmiştir. Cemal Paşa, idam kararını onaylayıp derhal uygulamak arzusunda olduğundan infaz emrinin yazılmasını Adlî müşavir Vassaf Bey'den istemiştir. Hazırlanan emri Vassaf Bey ve Ali Fuad Bey imzalamayınca IV. Ordu Kumandanı yetkisini kullanarak infaz emrini imzalamıştır⁴¹. Böylece daha önce idamı kesinleşen 11 kişiyle birlikte idama cezası verilenlerin sayısı 34'e yükselmiştir Bu arada kaçmış oldukları için gıyabında yargılananların çoğu da idama çarptırılmıştır.

Aliye'de yargılanarak cezalandırılan kişiler aşağıda görüldüğü gibi Arapların önde gelen aydın, düşünür ve liderleridir. Aliye'de idama mahkûm edilenler⁴²:

*Abdulvahhab el-İngilizî*⁴³; İttihat ve Terakki hükümetine kızdığından El-Lâ-Merkeziye'ye katılarak, Arap ayaklanması için Şam'da yapılan çalışmalarda etkin rol almıştır.

³⁹ Umar, *a.g.e.*, s. 336.

⁴⁰ Umar, *a.g.e.*, s. 336-338.

⁴¹ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, (Yayına haz: Alpay Kabacalı), *İş Bankası Kültür Yay.*, İstanbul 2006, s. 274-276.

⁴² Aliye'de cezalandırılan şahıslar hakkında geniş bilgi için bkz: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi*, s. 158-168.

⁴³ *Kırmızı Kitap* olarak anılan *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi* isimli eserde Abdülhamid el-İngilizî olarak geçen bu şahsın ismi Cemal Paşa'nın anılarında ve konuyla ilgili çalışmalarda Abdulvahhab el-İngilizî olarak zikredilmektedir. Karşılaştı: Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 211; Artuç, *a.g.e.*, s. 306, 307, 308; Umar, *a.g.e.*, s. 338.

Abdülğani el-Arısı; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Paris Kongresi öncesinde ve sonrasında Arapların bağımsızlığı için Arapları isyana teşvik etmiştir. İlk olarak gıyabında idama mahkûm edilmiş, daha sonra yakalanmıştır.

Abdülhamid ez-Zöhravî; El-Müntedi el-Edebi'nin kurucusu olup, cemiyetin gizli programını yürütmüştür. El-Lâ-Merkeziye ile gizli görüşmeler yapmış, Paris Kongresine katılmış ve Arap bağımsızlığı için faaliyet göstermiştir.

Abdülkadir el-Hurasâ; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesinin etkin üyelerindedir. Cemiyetin mührünü Mısır'dan Beyrut'a getirmiştir.

Abdülkerim Halil; El-Lâ-Merkeziye'nin gizli teşkilatındandı. Mısır'da Arap bağımsızlık çalışmalarına katılmıştır.

Ali Efendi el-Armenâzi; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve mutemedidir. Adına basılmış cemiyetin mührü ele geçirilmiştir.

Arif eş-Şehhab; El-Lâ-Merkeziye'nin çöle firar ederek, bedevileri isyana teşvik eden üyelerindedir. Cemiyet merkezi ile Beyrut şubesi arasındaki iletişimi sağlamıştır.

Baytar Ali; El-Lâ-Merkeziye ve Cemiyet es-Suriyetü'l-Arabiye ve El-Kahtaniye gibi Arapların bağımsızlığı için faaliyet gösteren cemiyetlerde çalışmıştır.

Celal Buharî; Seferberlikten önce Arap bağımsızlığı için çalışmış, savaşın başlamasından sonra Arapları ayaklandırmak gayesiyle ordudan firar etmiştir.

Corci Haddâd; Cemiyet-i Lübnaniye üyesidir. Neşriyat yoluyla Lübnan'ın bağımsızlığı için propaganda yapmıştır.

Emin Lütüfi Bey; El-Ahd Cemiyeti'nin Halep şubesi reisidir. Seferberlik ilanından sonra Şam'da subaylar arasında ayrılıkçı propaganda yaptığı tespit edilmiştir.

Emir Ömer; Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgelere göre bölgedeki Fransa memurlarına yardım etmiş, Fransız propagandası yapmış ve Birinci Dünya Savaşına kadar Fransız konsolosundan para almıştır.

Mahmud el- Mahmasani; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve gizli programının yürütücülerinden olup, Suriye'de faaliyet göstermiş ve Beyrut şubesini idare etmiştir.

Mahmud el-Acem; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesi üyesidir.

Muhammed el- Mahmasani; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesinde çalışmış, Türklerin Araplara zulmettiğiyle ilgili mektuplar yazarak, Osmanlı'dan ayrılma propagandası yapmıştır.

Muhammed eş-Şanti; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup cemiyetin mektuplarını Suriye'deki adreslere teslim etmekteydi.

Muhammed Müslim bin Abidin; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve cemiyetin Lazkiye mutemedidir.

Naiif Efendi Tellu; El-Lâ-Merkeziye'nin Bekaa el-Aziz şubesi üyesidir.

Nuri el-Kadı; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup cemiyetin mühürlerini ilgili yerlere götürmekteydi. Zararlı yayınları Fransız konsolosluğundan alarak ilgili yerlere ulaştırmıştır.

Ömer Hamd; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Türkler ve Arapları birbirinden nefret ettirecek şiirler yazmıştır. Çöle, bedevilerin arasına firar etmişse de yakalanmıştır.

Petro Pavli; bağımsız Arap devletinin kurulması için basın-yayın yoluyla faaliyet göstermiş, bu yöndeki düşünce ve faaliyetleri desteklemiştir.

Refik Rızk Sellum; El-Lâ-Merkeziye azası olup, Arap bağımsızlığı için çalışanları teşvik etmek için şiirler kaleme almıştır.

Rüşdü eş-Şem'a; El-Lâ-Merkeziye'nin gizli teşkilatına mensuptu. Cemiyetin bütün eylemlerinde etkiliydi. Araplar arasında ayrılık ve bağımsızlık fikrinin propagandasını yapmış, düzenlediği konferans ve tiyatrolarla halkı etkilemeye çalışmıştır.

Said Akl; İttihad el-Osmani gazetesinde yaptığı yayınlarla bağımsız bir Arap devletinin kurulması için propaganda yapmış ve bu yöndeki eylemleri desteklemiştir.

Said Efendi El Keremi; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve Beni Sa'b mutemedidir.

Salih Bey Haydar; El-Lâ-Merkeziye'nin Baalbek şubesinin mutemedidir. Kendisine ve el-Mahmasani'ye Mısır'dan gönderilmiş olan mektuplarda gizli teşkilata dâhil olduğuna dair deliller tespit edilmiştir.

Selim Bey Cezâiri; Arapların bağımsızlığı fikrini ortaya koyanların ileri gelenlerindendir. Arap Zabitan Cemiyeti'ni kurmuştur. Arapları yücelterek Türkleri aşağılayan bir marş yazmıştır⁴⁴.

Selim el-Ahmed Abdülhadi; El-Lâ-Merkeziye'nin Cüneyn kazası mutemedidir.

Seyfeddin el-Hatib; El-Müntedi el-Edebi'yi gizli ajandası doğrultusunda idare etmiş, Arapların bağımsızlığı için ilan edilen programı imzalamış, Mısır'da El-Lâ-Merkeziye ile müzakerelerde bulunmuştur.

Şefik el-Müeyyed; El-İhâ el-Arabi'nin temsilcisiydi. Fransa'nın İstanbul Elçiliği, Mısır ve Suriye'deki Fransa görevlileriyle Suriye'de kurulacak Suriye prensliği ve Arapların bağımsızlığı için görüşmeler yaparak müdahale için Fransa'dan asker talebinde bulunmuştur. El-Lâ-Merkeziye ile irtibatlıdır.

Şeyh Ahmed Tabbare; El-Lâ-Merkeziye'nin koruyucusu olan önemli üyelerindendir. Arapların bağımsızlığı için gazetesi vasıtasıyla propaganda yapmış ve bağımsız bir Arap devletinin kurulması için Mısır'da yapılan faaliyetlere iştirak etmiştir.

Şükrü el-Aseli; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Mısır'da ayrılıkçı isteklerini açıkça dile getirmiştir. Fransa'nın Şam konsolosuyla ilişkileri tespit edilmiştir.

Tevfik el-Bisat; Bedevi Arapları ayaklandırmak için ordudan firar etmiştir. El-Müntedi ve El-Lâ-Merkeziye cemiyetlerinin gizli faaliyetlerine katılmıştır.

Yusuf Hanî; hali vakti yerinde, şık ve iyi giyinen, eğlenceye düşkün zengin biriydi. Kışı Beyrut'ta, yazı Avrupa'da geçiren Yusuf Hanî, savaş başladığında geç davrandığından Beyrut'ta kalmıştı. Savaştan önce kumar masasında kendisine imzalatılan bağımsızlık bildirgesinden haberdar bile değildi. Affı için yalvarmışsa da imzalamış olduğu belge idamına yeterli olmuştur⁴⁵.

Firar ettikleri için yakalanamayarak gıyaben İdama mahkûm edilenler⁴⁶:

Hakkı el-Azm, Refik el-Azm, David Berekât, Şeyh Redid Rıza, Faris Nemer, Dr. Şebeli Şemil, Halil Mitran, İbrahim Neccar, Corc Abdülmesih, Corc Bahri, Cebrail Asaf, Necib Garveri, Alfred Garveri, Aziz Bahri, Emir Halil Ebullema, Halil Bulad, Hanri Habib Bulad, Necib Bistani, Filip Şeyma, Necib Kuttan, Necib Karisani, Corc Romani, Corc Karisani, Kâfil Eve, Jan Abiye, Necib Atenace, Dr. Grozozî, Nimetullah Ganem, Refail Gurre, Mişel Lütfullah, Dr. Yusuf Kehil, Şeyh Yusuf el-Hazan, Corc Hayır, Reşid Hiyat, Edmon Melhame, Dr. Halil Şakka, Yusuf Şem'an Saydnavî, İlyas Huneyn, Selim Şemil, Maryus Şemil, Yusuf Habib Zenabezi, İlyas Zühhar, Alfons Zeyniyye, Fuad Hatib, Konstantin Nebî, Hasan Hamad, Abdülhafız bin Mahmud el-Hasan, Rizkullah Arkaş, Selim Sabit, İzzet el-Abid, Şükrü Ganem, Aziz Ali.

⁴⁴ *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi*, s. 30-31.

⁴⁵ Atay, a.g.e., s. 52-53.

⁴⁶ *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi*, s. 167. Ayrı bir liste için karşılaştırınız: Umar, a.g.e., s. 338-339. Her iki liste arasında ufak telaffuz farkları vardır.

İdam dışında ceza alanlar⁴⁷:

Alber Humsi; Muhammed el-Mahmasani'nin etkisiyle El-Lâ-Merkeziye'ye girerek, Arap bağımsızlığı için çalışma suçundan beş yıl kalebentlik cezası almıştır.

Emir Tahir; Osmanlı askerî sevkiyatı hakkında Fransız konsolosluğuna bilgi verdiği ve Arap ayaklanması çıkarılması için çalıştığı suçlamasıyla muvakkat küreğe mahkûm edilmiştir.

Esad Haydar ve oğlu *Hüseyin Haydar*; El-Lâ-Merkeziye'ye üye olmakla suçlanmışlardır. Esad Haydar; oğlunun Mısır'dan gönderdiği mektupları inkâr etmiştir. Oğluyla birlikte iki yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Ancak oğlu aleyhinde başka delillerin ortaya çıkmasıyla Hüseyin Haydar'ın cezası ikinci mahkemede artırılmıştır.

Muhammed Ali El-Halebi; Arap gizli cemiyetlerine üye olmaktan beş sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

Muhammed Salim bin Mustafa Mazlum; gençler arasında Arap bağımsızlık fikrini yaymak için telkinlerde bulunduğu suçlamasıyla beş sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

Mustafa Semisme; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Halep ve Beyrut'ta Arap davası için faaliyette bulunmuştur. Ancak faaliyetleri ispatlanamadığından iki sene gözetim altında bulundurulmasına karar verilmiştir.

Reyyaz Sulh; Arap bağımsızlığı için siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. İlk mahkemede iki yıl sürgün cezasına çarptırılmışken daha sonra yeni delillerin ortaya çıkmasıyla Aliye'de cezası ömür boyu sürgüne çevrilmiştir.

Rıza Sulh; Savaş sırasında Sur ve Sayda taraflarında halkı bağımsızlığa sevk etmek gayesiyle maneviyatı kuvvetlendirecek telkinlerde bulunmuştur. Suriye'nin işgal edilmek üzere olduğunu, İskenderun ile Suriye arasındaki irtibatın kesildiğini ileri sürerek isyanı teşvik etmiştir. Ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmıştır.

Yusuf Süleyman el-Hayber ve *Tevfik en-Natur*; Araplar arasında ayrılıkçı fikirler yayma konusunda belgelerde isimleri çok sık geçen iki şahıstır. İkisi de muvakkat küreğe mahkûm edilmişlerdir.

İdamların Uygulanması ve Tepkiler

Mısır'daki ayrılıkçı cemiyetlerle işbirliği yapmak, İngiltere ve Fransa himayesinde bağımsız bir Arap devleti kurmak ve bir Arap halifeliği tesis etmek suçlarından Aliye'de verilen idam cezalarını Cemal Paşa vakit geçirmeden uygulamak istiyordu. İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri bu konuda Cemal Paşa ile aynı düşüncede olmakla beraber idam kararlarının hükümet tarafından da incelenmesini arzu ediyorlardı. İçlerinde bazı mahkûmların affedilmesini isteyenler de vardı. Enver Paşa Abdülhamid ez-Zöhravî, Talat Bey de Şefik el-Müeyyed'in idamdan kurtarılması için Cemal Paşa'dan ricacı olmuşlardır. Yine Emir Şekip Arslan, Emir Faysal ve onun adına Şeyh Bedrettin de idamların engellenmesi için girişimde bulunmuşlardır. Ancak Cemal Paşa bu isteklerin hiçbirini kabul etmemiştir⁴⁸.

İdama mahkûm edilenlerden 10'u Müslüman 1'i Hristiyan olan 11 kişilik ilk grup cezalarının infazı için 20 Ağustos 2015 tarihinde Aliye'deki hapisshanedan alınarak, Beyrut'a getirilmişlerdir. Mahkeme kararları yüzlerine okunarak sabah saat dörtten sonra idam edilmişlerdir. İdama mahkûm edilenlerden 21 kişilik ikinci grubun cezası ise 6 Mayıs 1916 tarihinde Beyrut'ta ve Şam'da infaz edilmiştir. İkinci grupta idam edilenlerin 17'si Müslüman, 4'ü de Hristiyan'dı. Şam'da idam edilenler sessizce ölüme giderken, Beyrut'ta asılanlar cesaretle ve hürriyet şarkıları söyleyerek darağacına gitmişlerdir⁴⁹. İnfazların yapıldığı gün Cemal Paşa, idam edilenlerin suçlarını açıklayan

⁴⁷ *Aliye Divân-ı Harb-i Örfisi*, s. 162, 165, 167, 168.

⁴⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 308-309; Umar, *a.g.e.*, s. 339.

⁴⁹ Erden, *a.g.e.*, s. 277-279.

bir beyanname yayınlamıştır⁵⁰. Aynı gün önceden hazırlanan yazılarla Şam gazeteleri hainleri cezalandırdığı için Cemal Paşa'ya methiyeler dizmişlerdir⁵¹. Emir Faysal ve Şam Mebusu Azmzade Mehmed Paşa idamları destekler mahiyette beyanatta bulunmuşlardır. Said Halim Paşa ise Padişah onayı alınmadan yapılan infazları eleştirmiştir. İdamlardan birkaç hafta sonra Hükümet ve Padişahın onayı için Cemal Paşa, durumu resmî bir yazıyla Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir⁵².

Cemal Paşa, Suriye'de bir isyanın çıkmasından çekindiği için idam kararlarını hemen uygulamıştır. İdam cezalarını uygularken, savaş sırasında yürürlüğe konan ve vatan savunması için gerekli görürlerse idam kararlarını İstanbul'dan onay almadan infaz etme yetkisini ordu kumandanlarına veren bir karara dayanmıştır⁵³. Gerçekte İttihat ve Terakki merkezi, idam kararlarının bir kez de Harbiye Nezareti'nde incelenmesini istiyordu. Ancak Cemal Paşa, idam kararlarının değiştirilebileceği düşüncesiyle yetkisini kullanarak idamları hemen uygulamıştır. Acele ederek çıkması muhtemel isyanı önleyeceğini ve Arap milliyetçilerini sindireceğini sanmıştır⁵⁴.

Gazete yayınlarının etkisinde kalan Suriye'de, infazlardan hemen sonra idamların haklılığı kanaati yayılmıştı. Ancak bu kanaat zamanla değişerek Türk düşmanlığına dönüşmüştür. İdam edilenlerin yakınları ve akrabaları Cemal Paşa'ya kin beslemişler, içlerinden bazıları daha sonra çıkan isyana katılmışlardır. Daha önceden isyan hazırlığında olan Şerif Hüseyin için bu idamlar ayaklanma bahanesi olmuştur⁵⁵. Askerî açıdan gerekli görülen bu idamlar, içinde bulunan zaman ve ülke siyaseti için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak eleştirilerinde Kuşçubaşı Eşref gibi Cemal Paşa'yı haklı görenler de olmuştur. Ona göre Arap milliyetçiliğinin belini kırmak, devletin birliğini ve bütünlüğünü korumak için bu mahkemeler gerekliydi. Yine Osmanlılarla birlikte Suriye-Filistin cephesinde çalışan Alman subaylar da Cemal Paşa'yı haklı bulmuşlardır. Alman Subay von Kress'e göre Cemal Paşa, vatan hainlerine şiddetli cezalar vererek çıkabilecek isyanları önlemiş ve ordunun arkadan vurulmasının önüne geçmiştir⁵⁶. İngilizler ve Fransızlar ise bu idamları Araplara karşı Türkleri kötülemek için propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Daha sonra 'de verilen idam hükümlerinin uygulandığı 6 Mayıs 1916 tarihi Suriye'de *Şehitler Günü*⁵⁷ olarak ilan edilmiştir⁵⁸.

Aliye idamlarının uygulanması Cemal Paşa'ya karşı tepkilere neden olmuştur. Bazıları idamlara kanıt gösterilen konsolosluk belgelerinde işlendiği iddia edilen suçların 1913 genel affi kapsamında olduğunu ileri sürerek, idamların haksız ve kanuna aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir⁵⁹. İdamların infazını gerçekleştirirken Padişah onayını almadığı için de Cemal Paşa'yı suçlamışlardır. Yine idam kararları uygulanmasa gerçekten Suriye'de Araplar isyan etmeyecek miydi? Şerif Hüseyin isyanının çıkmasında bu idamların etkisi var mıydı? Bütün bu eleştirileri Cemal Paşa kabul etmeyerek kendini savunmuştur. İdamlar dolayısıyla Suriye'de asayiş ve sükûnetin temin edildiğini, Hicaz kaynaklı isyanının da bizzat Şerif Hüseyin'in ikiyüzlülüğü ve ahlaksızlığından kaynaklandığını ileri sürmüştür⁶⁰.

Emir Şekip Arslan da, Arap ileri gelenlerinin idam edilmesinin Şerif Hüseyin'in isyanı ve Arapların İmparatorluktan ayrılma isteği üzerinde etkisinin olmadığını savunmuştur. Ona göre

⁵⁰ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222.

⁵¹ Erden, *a.g.e.*, s. 279.

⁵² Artuç, *a.g.e.*, s. 309; Umar, *a.g.e.*, s. 340-341.

⁵³ Erden, *a.g.e.*, s. 275-276.

⁵⁴ Artuç, *a.g.e.*, s. 309.

⁵⁵ Erden, *a.g.e.*, s. 68-69; 279-280.

⁵⁶ von Kress, *a.g.e.*, s. 204-205.

⁵⁷ Erden, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁸ Umar, *a.g.e.*, s. 341-343.

⁵⁹ Aliye'de yargılananların genel aftan sonra ihtilalci el-Lâ Merkeziyye cemiyetiyle ilişkilerini kestiklerini ispatlayamadıklarını belirten Ali Fuad Erden, mahkemenin de cemiyet ve sanıkların ilişkisinin devam ettiğini ispatlayamadığını dile getirmiştir. Erden, aftan sonra ilişkilerin sürdüğünü ispat etmenin mahkemenin görevi olduğunu da ifade etmiştir. Erden, *a.g.e.*, s. 276.

⁶⁰ Artuç, *a.g.e.*, s. 310-311.

Şerif Hüseyin, isyan düşüncesini II. Abdülhamid zamanından beri taşımaktaydı. Cemal Paşa'nın uyguladığı idamları cinayet olarak gören Şekip Arslan'a göre öldürülenlerin çoğu devlet haini değil, sadece İttihat ve Terakki muhalifiydi. Bunlardan bazıları suçlu olsa bile, suçları idamı değil, hapis ve sürgün cezalarını gerektiriyordu. Siyaset gereği Arap ileri gelenlerinin bir kısmını sürgüne gönderip, bir kısmını öldürten Cemal Paşa, Araplarla Türkleri birbirine düşman haline getirmiş, Osmanlı düşmanlarına, Arap-Türk çatışması isteyenlere, bölgede yabancıların çıkarlarını savunanlara uygun zemin hazırlamıştır⁶¹.

Aliye'de verilen idam kararlarının zaman geçirilmeden uygulanmasına gelen tepkiler üzerine Cemal Paşa kendini savunmak zorunda kalmıştır. Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da idam edilenlerin isimlerini, suçlarını ve Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgeleri hazırlattığı *Aliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Rü'yet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında Bazı İzahat* adlı bir kitapta bir araya getirmiştir⁶². *Kırmızı Kitap* olarak anılan bu kitabı Falih Rıfkı Atay aracılığı ile İstanbul'a göndermiş ve 1916'da Tanin Gazetesi Matbaası'nda bastırmıştır. Bu kitap daha sonra günümüz Türkçesine de çevrilmiştir⁶³.

Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptırdığı yargulamalar ve uyguladığı idam hükümleri çok tartışılmıştır. Paşa'nın kurmay başkanı olan Ali Fuat Erden de daha sonra yazdığı hatıralarında Aliye'de verilen idam kararlarını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Erden'e göre idamların Şerif Hüseyin isyanıyla ilgisi yoktur. Çünkü Şerif Hüseyin idamlardan çok önce isyan kararını vermiştir⁶⁴. İngilizler ise, daha sonra çıkartıkları yayınlarda idamlar konusunda Cemal Paşa'ya hak vermişlerdir⁶⁵.

Cemal Paşa'ya yöneltelen eleştirilerden biri de Ruslarla işbirliği yaptığı yönündedir. Kuran'ın ifadesine göre İngilizler, Şerif Hüseyin ve oğulları vasıtasıyla Arapları isyan ettirmeye çalışırken, Ruslar da Cemal Paşa'yı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmişlerdir. Rus Dışişleri belgelerine göre Kilikya, Ermenistan, Kürdistan, Arabistan, Suriye, Filistin ve Irak'ta sultan olarak tanınacak olan Cemal Paşa devlete isyan edecek, buna karşılık savaşın sonunda İstanbul ve Boğazların terkine razı olacaktı. Ancak Rusların bu teşebbüsü neticesiz kalmıştır. IV. Ordu Kumandanı sıfatı ile Kanal Seferini tertip eden Cemal Paşa'nın, Suriye'de bağımsız bir hükümdar gibi hareket ettiği, emrindeki yedi milyon altın liralık örtülü ödenekle dilediği gibi servet dağıttığı, hoşuna gitmeyen Arap ileri gelenlerini İstanbul'dan izin almadan darağacına çektiği bazı kaynaklarda ifade edilmiştir⁶⁶.

Falih Rıfkı Atay, Aliye kurulan mahkeme kararıyla Şam'da ve Beyrut'ta kırk kadar Arap milliyetçisi, politikacı, gazeteci, fikir adamı, düşünür ve idealistin öldürüldüğünü belirtmiştir. Çoğunluğu *El-La Merkeziye* üyesi olan bu kişilerin, 1913 affi öncesinde işledikleri suçları nedeniyle, af göz ardı edilerek idam edildiklerini dile getiren yazar, cezalar konusunda hukuk ve adaletin zorlanıp zorlanmadığını hukukçulara havale etmiştir. Atay, Cemal Paşa'nın milliyetçi Arap ayrılıkçı hareketini tedhiş politikasıyla durdurma fikrinde olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Şam ve Beyrut'ta idam edilenlerin çoğu cesaretle ve gururla marşlar söyleyerek idama gitmişlerdir. Aslında bunların hiçbiri öleceğine inanmamıştır. Mahkeme sürecinde Cemal Paşa ile görüşürülen Şefik el-Müeyyed ve Abdülhamid ez-Zöhravî gurur ve vakarlarını göstermeye çalışmışlar, ancak kendilerine savaştan önceki suçlarıyla ilgili belgeler gösterilince renkleri solmuş ve korkmuşlardır. Yazara göre idamlar olmasaydı da Şerif Hüseyin isyan edecek ve Suriye kaybedilecekti⁶⁷.

⁶¹ Emir Şekip Arslan, *a.g.e.*, s. 408-410.

⁶² Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222.

⁶³ Artuç, *a.g.e.*, s. 309; *Aliye Divân-ı Harb-i Örfisi*.

⁶⁴ Erden, *a.g.e.*, s. 279-280.

⁶⁵ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222-223.

⁶⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 426-429.

⁶⁷ Atay, *a.g.e.*, s. 48-51.

Sonuç

Cemal Paşa'nın emriyle yapılan yargılamalar ve idamlar sonrasında Suriye ve Filistin'de hiçbir ayaklanma çıkmamıştır. Hatta Şerif Hüseyin'in İngilizlerin yardımıyla ayaklanmasına kadar da bir isyan belirtisi görülmemiştir. Mekke Emirinin isyanı, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğinin cemiyeti olduğunu ve Türklerle Arapların yollarının ayrıldığını göstermiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığının yayınladığı bir esere göre, Türklerin 1915'te Suriye'de aldıkları önlemler sayesinde savaş öncesinde var olan ihtilalci teşkilatlar Arap bağımsızlığına önemli bir katkı yapamamışlardır.

Suriye'deki idamların Şerif Hüseyin isyanına etkisi ise mümkün değildir. Çünkü Şerif Hüseyin idamlardan çok önce isyan hazırlıklarına başlamıştı. Bağımsız bir Arap devleti kurmak amacıyla İngilizlerle irtibata geçen Şerif Hüseyin, Cemal Paşa'nın Suriye'de bulunduğu sırada faaliyetlerini gizli olarak sürdürmekteydi. İsyana hazırlığı için ikisi de Osmanlı mebusu olan oğulları Abdullah ve Faysal'ı görevlendirmişti. Abdullah, İngilizlerin desteğini sağlamaya çalışırken, Faysal da bir taraftan Suriye'deki Arapları isyana hazırlıyor, diğer taraftan Osmanlıların bölgedeki hareketliliği fark etmemesi için uğraşıyordu. Faysal bu amaçla uzun süre Suriye'de kalmış, Osmanlı ordusunun durumunu görmek için Çanakkale'ye gitmiş, hatta bedevilerin isyana katılmasını sağlamak için Sina Çölü'ne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bütün bunları Cemal Paşa'nın onayı ile yapan Faysal, esas amacını gizlemeyi başarmıştır. İdamlar konusunda ikiyüzlü davranan Faysal, Cemal Paşa'yı desteklediğini ifade etmiştir.

Kaynakça

- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- ARSEL, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 1999.
- ARTUÇ, Nevzat, *Cemal Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.
- ATAY, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul 2004.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/I, III/III, TTK Yay., Ankara 1991.
- CEMAL PAŞA, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul 1996.
- EMİR ŞEKİP ARSLAN, *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda Meyda-Ahmet Meydan), Çatı Kitaplar, İstanbul 2005.
- ERDEN, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, (Yayına haz: Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006
- KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar-Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- KİREÇCİ, Mehmet Akif, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- KRAL ABDULLAH, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul 2006
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000.
- NEDİM, Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, (Çev: Abdullah Es), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.
- Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Aliye Divân-ı Harb-i Örfisi* (Yay. Haz: Ayşe H. Aydın), Arba Yay., İstanbul 1993.
- SARISAMAN, Sadık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.
- SELAM, Selim Ali, *Beyrut Şehremini'nin Anıları (1814-1918)*, (Tercüme: Halit Özkan), Klasik yay., İstanbul 2005
- SOY, Baysan, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz 2014, Sayı 30, s. 173-202.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2017-27/2

STUDDARD, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul 1993.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM yay., Ankara 2004.

von Kress [Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein], *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.